

HORVÁTH MÁRTON: KÖZOKTATÁS-POLITIKA ÉS ÁLTALÁNOS ISKOLA

Budapest 1978. Akadémiai Kiadó

Horváth Márton monográfiájának megjelenésével pedagógiai könyvkiadásunk fontos művel gyarapodott; elmondható, hogy részben a téma alapvető jelentősége miatt, másrészt azonban a könyv egész differenciáltan megfogalmazott tartalma, a szerző által bemutatott értékes kutatási eredmények miatt is a téma társadalmi rangjával azonos színvonalon mozgó tanulmány jutott az olvasók kezébe.

Köztudott, hogy közoktatás-politikánkban mindenkor főbenjáró törekvése volt az iskolarendszerünk alapját képező általános iskola fejlesztése, ennek az alapozó iskolának közoktatásügyünk egészében betöltött funkciójához mért segítése, támogatása. Mind a kultúrpolitikai költségekből való részesedése, mind tartalmi és metodikai kérdéseinek minél kedvezőbb megoldása – a felszabadulás óta elsőrendű gondját képezte államunknak. Semmi túlzás nincs abban, ha az általános iskola létrejöttét és fokozatos kialakulását a közoktatás-politika földreformjaként emlegetjük.

Magától értetődik mindebből, hogy a szerző fontosabb célt nem is tűzhetett volna ki maga elé, mint az alapozó iskolatípus három évtizedes fejlődéstörténetének áttekintését; ez a fejlődéstörténet ugyanis jelen van a mában és következtetéseket tesz lehetővé a holnap számára, amellet, hogy rávilágít közoktatás-politikánk közelmúltjának lényeges periódusaira. Olyan történeti áttekintésről van tehát itt szó, amelyről joggal mondhatjuk, hogy „a holnap felé mutató neveléstörténeti kutatás” jelentkezik benne.

A könyv egész felépítése példaszerűen gondos, világos és jól áttekinthető. Az első három nagy fejezet három nagy fejlődési periódusban (a koalíciós idők, az 1950-es évek, az 1961–1972 közötti korszak) tekinti át a fejlődést, azután felvázolja az 1972 utáni fejlődésnek a párthatározat instrukciói mentén megmutatkozó vonulatait is. Majd a IV. fejezetben három alapvető közismereti tantárgy (magyar nyelv és irodalom, történelem, számtan és mértan) keretében végzett felmérés színvonalas feldolgozását kapjuk, végül az V. fejezet a köznevelés fejlesztésének távlatait és lehetőségeit mutatja be a könyv, igen tömören és mértéktartóan, ugyanakkor a pedagógiai realizmus határai között mozogva nagyon meggyőzően.

A gazdag tartalomról szinte csak epizódszerű részleteket lehet felvillantani egy recenzió keretében, de már ezek is dokumentálják, mennyire higgadt és kiegyensúlyozott értékelésekről van itt szó. Ennek méltánylásához emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy történelmi eseményeket éppúgy, mint közoktatás-politikai történéseket annál nehezebb kiegyensúlyozottan értékelni, minél közelebb vannak hozzánk. Ebben az esetben azonban ez a történeti közelség többféle okból mégsem jelent nehézséget a körültekintő és reális értékelésben a szerző számára. Ebben nyilván része van – magas szintű pedagógiai és közoktatás-politikai tájékozottságán túl – annak a körülménynek, hogy nem a „tribünről”, nem is „a pálya széléről”, hanem magáról „a pályáról”, aktív résztvevőként élhette át az események egy jelentős részét. Része van azonban a meggyőző értékelésben annak is, hogy esetenként – kockázatot is vállalva – jó történelmi felkészültség birtokában nekivágott olyan kérdések és jelenségek értékelésének, mérlegelésének, amelyek pedagógiánkban sokáig szinte tabunak számítottak (az ONI működésének tantervi tekintetben történő elemzése, az 1950-es párthatározat differenciált értékelése stb.). Bizonyára arról is szó van, hogy az indulási periódus (1945–48) értékeléséhez már van relatíve elég történelmi időmúlás, amely a 30 évvel ezelőtti események torzításmentes tükröződését a közoktatás-politikailag széles körű áttekintéssel rendelkező kutató számára lehetővé teszi.

Csak ismételt aláhúzni lehet azonban, hogy a múlt (jelen esetben inkább: a közoktatás-politikai közelmúlt) történelmi értékelése itt főképpen azért történik, hogy a jelent és az előttünk álló feladatokat biztonságosabban lássuk, a továbbhaladás stratégiájához a szükséges történelmi-tapasztalati elemzéseket is felhasználjuk. „Ha a múltat és a jövőt együtt látjuk, – írja a szerző a Bevezetésben – a stratégia kijelölése valósabb, biztonságosabb. A dolgok összefüggése a társadalomtudományokban s így a pedagógiában is sokrétű; összefonódik a múlt, a jelen, a jövő. Következik ebből, is, hogy fel kell használnunk a neveléstörténet, a pedagógiai gyakorlat tapasztalatait, s a ma gondjait úgy kell megoldani, hogy e pedagógiai célok, elhatározások illeszkedjenek egy távlati koncepcióhoz, annak szerves részévé váljanak.”

A monográfia által feltárt fejlődéstörténet gazdagon tartalmazza mind az egyes korszakok általános közoktatás-politikai koncepciójának jellemző vonásait, mind a különböző általános iskolai tantervek gondos elemzését, mérlegelését, beleértve nemcsak a tartalmi, hanem a metodikai és a tankönyvi összefüggéseket is. Ugyanakkor értékesen mutatja be az egyes időszakokban az oktatáspolitikai és a pedagógiai gyakorlat megegyezéseit és ellentmondásait. Az elemzések gazdagsága még olyan következtetéseket is lehetővé tesz számára, amelyek végső soron – az általános iskola és a középiskola egymásraépülésével kapcsolatosan – bizonyos iskolarendszertani koncepciók körvonalait is megmutatják a figyelmesen olvasó részére.

E recenzió írója számára valamennyi említett vonulat nagyon tanulságos, mégsem tagadhatja, hogy különösen a tantervi elemzések s a belőlük adódó következtetések jelentik a legizgalmasabb és leginkább központi jellegű mondanivalót.

A monográfiában már az 1946-os tantervnek árnyalt, differenciált értékelése olvasható. Miután a szerző bemutatja az általános iskola helyét, szerepét az ország demokratikus átalakulásának programjában, ehhez viszonyítva mérlegeli azokat a nem jelentéktelen értékeket, melyeket a 46-os tanterv – mind célkitűzése, mind tananyagának belső arányai (s ebben az arányban a természettudományos tárgyak súlyának megfelelő növekedése), mind a választható tárgyaknak a színen való megjelenése – következtében történelmileg reprezentál.

A továbbiakban bemutatja a szerző a társadalmi fejlődés következtében szükségessé váló közoktatás-politikai és tantervi elemzések főbb vonalait, a már 1949-ben az ONI által megkezdett s az általános iskola tantervével kapcsolatos elemző tevékenységet.

Különlegesen tanulságos mindaz, amit az 1950-es közoktatás-politikai programról, annak a nevelés szocialista célrendszere irányába történő előrelépéséről, ugyanakkor a szándék és valóság diszcrepanciájában jelentkező problematikus vonásairól olvashatunk. Világossá válik ugyanakkor, hogy itt az általános iskola első szocialista tantervének születési időszakában vagyunk s ez az 50-es tanterv is igen differenciált, pozitív és negatív oldalai tekintetében egyaránt jól demonstrált értékelést kap a könyvben.

Majd következik az a periódus, amit egyesek az „új szakasz” politikájának neveznek; általános politikai elemzésére a szerző nem vállalkozhat, e folyamat már egyébként is feldolgozott. Képzési és főleg tantervi oldalról próbálja a kormány oktatáspolitikai problémáit feltárni s a régi gondok újrajelentkezésének magyarázatát keresni.

Kiemelendő mindenesetre a munkából az 1954-ben elinduló új általános iskolai tantervi munkálatok méltányoló értékelése: készítői – mondja a monográfia – a bizonytalanság közepette is maradandó munkát végeztek. (Itt egyébként magának az egykori Pedagógiai Tudományos Intézetnek a tantervi tevékenységéről van szó; arról a nagyszabású munkálatról, amely – a tantervkészítés történetében hazai viszonylatban első ízben – országos kísérletnek vetette alá 34 általános iskolában az új alsó tagozati tantervi koncepciót s gyakorló pedagógusok széles körének tapasztalatait begyűjtve igyekezett azt véglegesíteni, egyidejűen a felső tagozati tantervet kialakítani). Ha nagyon vázlatosan kísérlük is nyomon a monográfia tudományos okfejtését és gondolatmenetét, szükséges kiemelnünk az 1950-es periódus végén és az 1961-es periódus elején szereplő momentumok közül a *munkára nevelés* problematikáját; ennek az időszakban – a 60-asba hajló éveknek – alighanem egyik legnagyobb törekvése az, amit itt a szerző nevén nevez, és amely egyébként a következő periódusba átvetető 1961. évi III. törvénynek is egyik vezető gondolata. „Ha valamiben sikerült előre lépni a 60-as évek tantervében – mondja a szerző –, az a gyakorlati foglalkozások lehetőségeinek bővítése, amely a tananyag, a tanterv szerves részévé vált, minden ellentmondásával együtt. A gyakorlati foglalkozások

bevezetése, a munkás életre való felkészítés lehetőségének megteremtése – előrelépés a szocialista munkaiskola felé”.

Bár nem tantervi kérdés, de azzal is összefüggő neveléstörténeti vonatkozás, hogy a szerző határozottan kimondja: a PTI és KPTI összevonása olyan kritikus pillanatban történt (1962), amikor éppen megnőtt a továbbképzés fontossága.

Mindez azonban már az 1960-as éveknek, a reform évtizedének problémáihoz tartozó jelenség. Annak az évtizednek, amelynek tanulságait rendkívül plasztikusan így fogalmazza meg – végül is – a monográfia: „A reform évtizedének egyik legfőbb tanulsága: az oktatási rendszert, az oktatási folyamatot csak komplex módon lehet kellő hatékonysággal fejleszteni. A továbbfejlesztés minden feladatát tervszerű ütemezéssel kell megtervezni, s az egyes elemeknek illeszkedniük kell az egész rendszer logikájához. Az egymásraépülés hiánya, az eltolódások veszélyeztetik az egész vállalkozás sikerét. Kiemelt helyet kell kapniuk a korszerűsítés folyamatában a kísérleteknek, a tervezett változások kísérleti kipróbálásának... Nem kisebb jelentőségű a nevelők előkészítése sem. Az előkészítés a tanügyi dokumentumok megismerésén túl ki kell hogy terjedjen a módszertani előkészítésre is. Korszerű tananyag hatékonyan csak korszerű módszerekkel tanítható. Ha e követelmény intézményesen nem biztosított, minden reformvállalkozás csak félsiker.”

Mindezek a megállapítások maradandó értékű történeti tanulságai a reformoknak – azoknak is, amik voltak, s azoknak is, amik még nyilvánvalóan soron következnek.

Mindezekon túl rendkívül lényeges a monográfiának az „Új tartalmi és strukturális változások felé” részfejezetben megfogalmazott az a mondanivalója – s ez egyik legkiemelkedőbb pedagógiai következtetése, amelyet korrekt, összehasonlító-pedagógiai adatokkal is bizonyított gondolatmenetben tár elénk –, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben bekövetkezett sokféle változás (tantervek, tantervi módosítások, tananyagsökkentések stb.) miatt nem az elmarasztalás az indokolt a magyar közoktatás-politika és közoktatásügy számára, hanem a „folyamatos korszerűsítés” elvének érvényesítésére való történelmi utalás, hivatkozás. A 60-as évek végén, 70-es évek elején sok országban polgárjogot nyert a folyamatos korszerűsítés elve; a szerző meggyőzően dokumentálja ezt és állásfoglalása e fontos kérdésben is konstruktív, előremutató.

Az imént említett tételtől következik, hogy „... az 1972-ben elhatározott feladatokat nem a korábbi évtized intézkedéseinek korrekciójaként kell értékelni: annak továbbfejlesztése, folytatása...” „A reformok az utóbbi évtizedben hazánkban nem egymástól független, egymásnak ellentmondó, mozaikszerű változások, hanem olyan folyamatrendszer, mely azonos elvekre épül, lényegében azonos jellegű feladatok magasabb szinten történő megoldására törekszik a megváltozott körülmények és újabb társadalmi követelmények körülményei között.”

Kiemelkedő érdeme a könyvnek, hogy szuggesztív erővel tárja fel és tényszerűen dokumentálja azt a gondolatot, hogy minden elhatározás, továbblépés alapjává a korábbi évek eredményeinek, tapasztalatainak felmérését, számbavételét és felhasználását kell tenni. Az egyre magasabb szintre emelkedés szempontjából vett kontinuitás elve érvényesül itt meggyőzően. A szerző jól dokumentált tudományos elemzésekkel mutatja be a különböző időszakokban elért eredményeket, nem mulasztja el ugyanakkor feltárni a megoldatlan vagy nem kielégítően megoldott feladatokat.

„Iskoláink tananyaga, a műveltség tartalma és mennyisége, sorrendje és szerkezete jórészt tapasztalati úton, nem pedig tudományos igényű megalapozó munka nyomán alakult ki. Tanterveink a korábbi és külföldi tantervekhez, az alkalmasszerűen feltárt hibákhoz és igényekhez igazodtak. Többnyire tantárgyi tradíciók és az egyes tudományok képviselőinek befolyása határozták meg a tananyagot. Ez a módszer a tudomány, a technika egyre gyorsuló fejlődésével még inkább korszerűtlenné, a tudományos-technikai forradalom időszakában pedig tarthatatlanná vált.”

Ehhez a pontos diagnózishoz – amelyből a tantervkészítő munkára nézve messzemenő következtetések vonhatók le – olyan megállapítások egész sora járul, amelyek az általános iskolák és középiskolák közötti megfelelő kapcsolat hiányára, a módszerek összehangoltsága tekintetében mutatkozó problémákra, a tanár-diák-viszony nem eléggé közvetlen voltára stb. utalnak.

Mindezek után egy önálló fejezetben iktatódnak be a monográfiába azoknak a jelentős felméréseknek a tapasztalatai és eredményei, amelyeket a már említett három közismereti tárgyban végzett a szerző. A felmérések adataihoz kapcsolódó gondos mennyiségi és minőségi elemzés lehetővé teszi számára, hogy olyan általános következtetéseket vonjon le, amelyek – mint maga is írja – „minden bizonnyal lehetővé teszik az új tantervek egyre eredményesebb megvalósulását”. Nem fölösleges

hozzátennünk, hogy a levont következtetések – különösen a követelményrendszerek további differenciálását sürgető következtetések – fontos pedagógiai kutatási teendőkre is utalnak, olyanokra, amelyeknek eredményei minden bizonnyal érvényesíthetők lesznek a tantervi munka következő történelmi periódusában.

A könyv nagy befejező fejezete „A köznevelés továbbfejlesztésének alternatívái. Távlatok és lehetőségek” címet viseli. Abból a sarkítéltelből kiindulva, hogy „az általános iskola fejlődését nem lehet statikusan szemlélni”, eljut ahhoz a fontos következtetéshez, amely szerint: „Az elmúlt évtizedek egyik tanulsága, hogy az oktatás-nevelés gondjainak eredményes megoldása csak tudományos elemzések, sokoldalú megközelítés alapján lehetséges”. A továbbiakban a korszerűség sokat emlegetett nagy kérdéséhez – korunk közoktatásügyének egyik kulcsfogalmához – kapunk értékes szempontokat. „A jövő iskolája, a szocialista munkaiskola – mondja többek között – nemcsak alpműveltséget nyújt, hanem teljesítményképes tudást is ad, egyre jobban nevelésközpontúvá lesz, s a személyiséget sokoldalúan formálja, alakítja. Az általános iskola így válik többé és mássá, mint korábban volt”. 1972 – Új történelmi lehetőség, – olvassuk e fejezet egyik rész címében. „Az 1972-es oktatáspolitikai határozat új történelmi lehetőséget nyújtott az általános iskolák magasabb színvonalra emeléséhez”.

A könyv befejező lapjai köznevelési rendszerünk távlati fejlesztésével foglalkoznak; a tudományos kutatás és oktatásügyi döntés kérdéseivel, a jövő oktatási rendszerével és az iskola jövőjével. Fundamentálisnak tekinthetők itt azok a megállapítások, amelyek történelmileg és politikailag egyaránt tarthatatlannak (túlhaladottnak) tekintik a szélsőséges álláspontokat: az az álláspontot is, amely a jelenlegi iskola változatlan fenntartását hirdeti, s azt az irányzatot is, amely a mai iskola negatívumait eltúlozva az iskola intézményének megszüntetéséért harcol. Nem alaptalan az a feltételezés, hogy „a jövő iskolájában sokkal határozottabb tantárgyi integrációt fogunk megvalósítani, mint a mai iskolában”, „a jövő iskolájában – mai feltételezéseink szerint – eredményesebben folyik majd a képességek megalapozása”; az iskola valószínűleg a mainál teljesebben fogja majd át a gyermek egész munkanapját; „az iskola kialakuló szervezeti keretei talán lehetővé teszik majd mind a tanulók, mind a pedagógusok újszerű munkabeosztását”.

Mindezekhez a kritériumokhoz – amelyek már önmagukban is sokat mondanak a jövőről, még hozzáteszi a szerző: „... nem gondolhatjuk, hogy a szellemi erőfeszítés, az emberi teljesítmények intézménye helyett pusztá játéktérre vagy akár gyermekmegőrző és -gondozó intézménnyé fog válni. Inkább azt feltételezhetjük, hogy a jövő szocialista iskolája az értelmesebb tanulás színterévé válik, amelyben az örömet és a derűt a jól végzett munka okozza”.

Végül a köznevelési rendszer megváltoztatásának kétféle útjáról szól a könyv s arról, hogy a szocialista köznevelési rendszer átalakításának olyan stratégiája alakítható ki, „amely sokkal átfogóbb és sokkal inkább a célra irányul, mint a polgári társadalmakban lezajló bármely iskolareform az elmúlt évtizedekben”.

A felvázolt jövőkép vonzó és realinak mondható. Mégis igaza van a szerzőnek, amikor azt mondja: minden jövőkép annyit ér, amennyi megvalósíthatónak látszik belőle; mindaz, amit könyvében a múlt és jelen elemzése alapján a jövőről elmondott, „objektív folyamatnak látszik ugyan, mégis csak általunk és a mi részvételünkkel fog megvalósulni”.

Úgy hiszem, hogy mindazok, akik figyelmesen olvassák ezt a könyvet, felelősségteljes és komoly, kiegyensúlyozott és higgadt, cseppet sem pesszimista, de a hibákat sem elhallgató, a jövő felé optimistán tekintő fejtegetéseit és elemzéseit, – csak buzdítást és instrukciókat kaphatnak belőle ahhoz, ami egyébként is valamennyiünk szívügye: az általános iskola fejlesztéséhez és az iskola jövőjének olyan alakításához, aminőnek ez a jövő ebben a monográfiában élénk táru.

Nyilvánvalóan mindenekelőtt a tudományos kutatás – beleértve főképpen a tantervi-tantervelmelleti kutatást – profitálhat sokat Horváth Márton munkájából; nem kevesebb haszonnal forgathatja azonban a gyakorló pedagógus és a főiskolai-egyetemi hallgató, aki pedagógusnak készül; végül – de nem utolsósorban – nyilvánvaló haszonnal forgathatják azok, akik a köznevelési rendszer fejlesztésének irányító posztjain állnak. Valamennyiüknek csak messzemenően ajánlani lehet a mű olvasását és hasznosítását.

Az Akadémiai Kiadót elismerés illeti, hogy ezt az értékes monográfiát tartalmához méltó szép formában juttatta el hozzánk.

Nagy Sándor